

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ СТАТУТНИХ ПРАВИЛ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗА ВІДСУТНОСТІ ВІДНОСИН ПІДЛЕГЛОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПЕВНИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF STATUTORY RULES OF CONDUCT OF MILITARY SERVANTS NOT SUBORDINATED TO EACH OTHER: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AND CERTAIN FOREIGN COUNTRIES

Єсауленко П.М., аспірант кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано кримінальну відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості у порівняльно-правовому аспекті. Дослідження охоплює кримінальне законодавство України, Чеської Республіки, Грузії, Республіки Польща, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Естонської Республіки, Вірменії, Республіки Молдова, Республіки Казахстан, ФРН, США та Франції. У науковій роботі виявлено як подібність, так і відмінності у підходах до криміналізації цих діянь. В першу чергу, було встановлено, що деякі країни використовують окремі закони або кодекси для регламентації військових кримінальних правопорушень, тоді як інші включають їх до основного кримінального кодексу. Також спостерігається різноманітність підходів у визначенні самого діяння (порушення статутних правил, насильство, образа тощо), кваліфікуючих ознак (використання зброї, мотиви, тяжкість наслідків) та санкцій, що застосовуються. У більшості досліджуваних кримінальних кодексів норми, що стосуються відповідальності за військові кримінальні правопорушення, систематизовані за критерієм видового об'єкта.

Стаття підкреслює важливість порівняльно-правового аналізу для розвитку військово-кримінального законодавства та практики його застосування. Було зазначено, що він дозволяє виявити прогалини та недоліки у національному законодавстві, а також запозичити позитивний досвід інших країн. Крім того, дослідження показало, що, незважаючи на відмінності, всі розглянуті країни визнають важливість забезпечення правопорядку та дисципліни у збройних силах шляхом криміналізації порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. Це свідчить про загальне прагнення держав до підтримання високих стандартів військової дисципліни та правопорядку у своїх збройних силах, що є невід'ємною умовою їх ефективного функціонування.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, статутні правила взаємовідносин, відносини підлеглості, образа військовослужбовця, насильство, військова честь.

The article analyses criminal liability for violation of statutory rules of conduct of military servants not subordinated to each other in a comparative legal aspect. The study covers the criminal legislation of Ukraine, the Czech Republic, Georgia, the Republic of Poland, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Estonia, Armenia, the Republic of Moldova, the Republic of Kazakhstan, Germany, the USA, and France. The research reveals both similarities and differences in approaches to the criminalization of these acts. First, it was established that some countries use separate laws or codes to regulate military criminal offences, while others include them in the main criminal code. There are also a variety of approaches in defining the act itself (violation of statutory rules, violence, insult, etc.), qualifying features (use of weapons, motives, severity of consequences), and sanctions applied. In most of the studied criminal codes, the norms relating to liability for military criminal offences are systematised according to the criterion of the specific object.

The article emphasises the importance of comparative legal analysis for the development of military criminal legislation and its application. It was noted that it allows identifying gaps and shortcomings in national legislation, as well as borrowing positive experience from other countries. In addition, the study showed that, despite the differences, all the states recognized the importance of ensuring law and order and discipline in the armed forces by criminalising violations of statutory rules of conduct of military servants. This indicates a general desire of states to maintain high standards of military discipline and law and order in their armed forces, which is an integral condition for their effective functioning.

Key words: military criminal offences, statutory rules of conduct, subordination, insult of a military serviceman, violence, military honour.

Порівняльно-правова характеристика кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості за кримінальним законодавством України та окремих зарубіжних країн має важливе наукове та практичне значення. Наукове значення полягає у можливості: виявлення загальних закономірностей та особливостей криміналізації даного діяння в різних правових системах; визначення тенденцій розвитку військово-кримінального законодавства в цій сфері; розробки теоретичних концепцій та пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства. Практичне ж значення проявляється у: виявленні прогалин та недоліків у вітчизняному кримінальному праві; запровадженні позитивного зарубіжного досвіду у сфері криміналізації та кваліфікації відповідних діянь; удосконаленні правозастосовної практики шляхом врахування міжнародного досвіду та висновків наукових досліджень. Таким чином, порівняльно-правова характеристика є необхідним інструментом для розвитку військово-кримінального законодавства та практики його застосування, сприяючи

забезпеченню правопорядку та дисципліни у Збройних Силах.

У деяких державах військові кримінальні правопорушення визначаються окремими спеціалізованими законами чи кодексами (Австрія, ФРН, Данія, Греція, Норвегія, Франція, США, Канада, Австралія, Португалія тощо) [1, с. 316], тоді як в інших вони включені до загального кримінального кодексу (Вірменія, Грузія, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Чехія тощо).

Незважаючи на спільність завдань військово-кримінального права, що зумовлює схожість систем військових кримінальних правопорушень у різних країнах, порівняльний аналіз норм, що стосуються відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, виявляє певні розбіжності у визначенні ознак цих складів.

Компаративне дослідження ст. 406 КК України (Розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення») [2] та ст. 380 КК Чеської Республіки «Образа військовослужбовця рівного звання

шляхом насильства або погрози насильством» (Розділ I «Кримінальні правопорушення проти військової підлеглості та військової честі», Глава XII «Військові кримінальні правопорушення») [3], виявляє як спільні риси, так і суттєві відмінності, які в першу чергу, стосуються різних підходів до визначення діяння. По-перше, український законодавець акцентує увагу на порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, тоді як чеський законодавець фокусується на образі військовослужбовця рівного звання шляхом насильства або погрози насильством. По-друге, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 380 КК Чеської Республіки, є здійснення діяння військовослужбовцями під час несення варту, дозору або іншого обов'язку, що корелює зі ст. 406 КК України, де імперативність статутних правил поширюється на військових незалежно від місця та часу. Однак, український кримінальний закон розширює рамки вчинення цього кримінального правопорушення, адже вказане діяння може бути скоєно як у зв'язку з виконанням винним і потерпілим обов'язків з військової служби, так і під час їх безпосереднього виконання. Крім цього, КК Чеської Республіки встановлює відповідальність за образу шляхом погрози негайного насильства, тоді як КК України не містить такого положення. Кваліфікуючі ознаки цих правопорушень також частково відрізняються. В українському кримінальному законодавстві враховується кількість потерпілих, характер діяння (знуцання, глузлення), застосування зброї та тяжкість наслідків. Відповідно у чеському – звертається увага на використання зброї, вчинення діяння групою осіб, а також на мотиви, пов'язані з расовою, етнічною, національною, політичною або релігійною нетерпимістю. Наявність в КК Чеської Республіки окремої ст. 378 «Образа між військовослужбовцями» [3], дозволяє диференціювати норми кримінального закону на підставі такої ознаки об'єктивної сторони як спосіб кримінального правопорушення.

КК Грузії [4] також містить норми, що стосуються порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зокрема ст. 386 та ст. 387, які включені до Глави XLV «Злочини проти порядку підлеглості та захисту військової гідності» Розділу 13 «Злочини проти військової служби». Стаття 387 КК Грузії передбачає кримінальну відповідальність за образу військовослужбовця під час або у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Вважаємо, що застосування цієї норми відноситься до випадків відсутності відносин підлеглості між військовослужбовцями, оскільки ч. 2 цієї ж статті окремо встановлює відповідальність за образу підлеглого начальником і навпаки. Склад цього злочину подібний до складу, передбаченого ст. 378 КК Чеської Республіки, з тією відмінністю, що в КК Грузії діяння може бути вчинене як під час, так і у зв'язку з виконанням службових обов'язків, що збігається з підходом, визначеним у ст. 406 КК України. Однак, на відміну від досліджуваної норми кримінального закону України, положення ст. 387 КК Грузії не вимагає наявності насильства як обов'язкової ознаки, що характеризує діяння.

Окремо необхідно зазначити, що ст. 386 КК Грузії встановлює кримінальну відповідальність за порушення правил підлеглості між військовослужбовцями, які не перебувають у відносинах підпорядкування, що супроводжується приниженням честі та гідності або примусом. Порівняно зі ст. 406 КК України, ця норма акцентує увагу на порушенні саме правил підлеглості, а не статутних правил взаємовідносин загалом. Крім того, в КК Грузії діяння характеризується приниженням честі, гідності або примусом, тоді як в КК України обов'язковою ознакою є нанесення побойів або завдання іншого насильства.

Закон про кримінальну відповідальність Республіки Польща [5] у межах Військової частини містить окремий

розділ XL, присвячений злочинам проти військової дисципліни. У ст.ст. 345–347 цього розділу криміналізовано діяння у виді активної агресії, примушування та образи, спрямованих на військовослужбовців, які перебувають у відносинах підлеглості. Однак, згідно зі ст. 348 КК Польщі, ці положення застосовуються також до випадків, коли такі діяння вчиняються щодо військовослужбовців рівного звання у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Так, ст. 345 КК Польщі передбачає кримінальну відповідальність за насильство, яке може бути кваліфіковане за наявності певних обставин (вчинення групою осіб, використання зброї тощо). Склад злочину, передбаченого ст. 346 КК Польщі є більш розгорнутим та виражається у насильстві або незаконній погрозі застосування насильства, щоб перешкодити у виконанні службових обов'язків, або примусити особу розпочати або припинити виконання службових обов'язків. Стаття 347 криміналізує образу військовослужбовця без уточнення конкретних форм такої образи.

Кримінальний кодекс Латвійської Республіки [6] у ч. 1 ст. 340 визначає конструкцію злочинного діяння: «умисне побиття або нанесення побойів, або вчинення інших умисних насильницьких дій, якщо вони вчиняються військовослужбовцем щодо іншого військовослужбовця і щонайменше один з них виконує обов'язки військової служби» Склад цього кримінального правопорушення близький за своїми ознаками до того, що закріплений ст. 406 КК України, оскільки в обох випадках йдеться про насильницькі дії між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Відмінність полягає у тому, що для настання кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 340 КК Латвійської Республіки достатньо, щоб хоча б один з учасників конфлікту виконував військові обов'язки, тоді як за українським кримінальним законодавством обидва військовослужбовці мають бути при виконанні службових обов'язків або діяння має бути вчинене у зв'язку з такими обов'язками. Більше того, законодавець Латвійської Республіки диференціює відповідальність залежно від тяжкості тілесних ушкоджень, передбачаючи більш суворе покарання за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 340) порівняно з легкими (ч. 2 ст. 340). Також окремо виділено кваліфікуючу ознаку у вигляді катування та нанесення середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 340).

Відповідно до ст. 320 КК Литовської Республіки [7] до кримінальної відповідальності притягується військовослужбовець за здійснення тероризування по відношенню до іншого військовослужбовця. Зокрема, ч. 1 ст. 320 КК Литовської Республіки визначає як злочинне діяння незаконну вимогу діяти згідно з вказівками винного або приниження шляхом психічного примусу. Частиною 2 цієї статті визначено ще одну форму діяння, а саме «тероризування», а способом його вчинення визнається вже застосування фізичного насильства або зброї. Частина 3 передбачає кваліфікуючу ознаку – спричинення тяжких наслідків, що збігається з однією з кваліфікуючих ознак ч. 3 ст. 406 КК України.

У більшості досліджуваних кримінальних кодексів норми, що стосуються відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, систематизовані за критерієм видового об'єкта, тобто окремо виділяють кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості, вчинені як підлеглими щодо начальників, так і навпаки. Кримінальний кодекс Естонії [8] є винятком з цього правила. У Главі 24 «Злочини, пов'язані з проходженням служби у Силах оборони» цього кодексу відсутня диференціація за суб'єктами та їх взаємовідносинами. Зокрема, параграфи 434 та 435 КК Естонії передбачають відповідальність за погрозу або насильство щодо будь-якого військовослужбовця з метою перешкоджання виконанню ним службових обов'язків. Таким

чином, потерпілим від цих злочинів може бути будь-який військовослужбовець, незалежно від звання, посади та наявності відносин підлеглості з винним. Це відрізняється від підходу, прийнятого в КК України (ст. 406), де відповідальність встановлюється лише за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості.

Кримінальне законодавство Вірменії – подібне до українського, що обумовлено спільними історичними, культурними та науковими традиціями обох країн. Аналіз диспозицій ст. 359 КК Вірменії [9] та ст. 406 КК України показує, що склад злочину за ст. 359 КК Вірменії є ширшим, оскільки включає не лише застосування насильства, а й приниження честі та гідності, знущання та переслідування. Крім того, кваліфікуючі ознаки в обох кодексах відрізняються. В КК Вірменії до них належить вчинення діяння групою осіб або із застосуванням зброї, тоді як в КК України ці ознаки є особливою кваліфікуючими. Щодо санкцій, то за КК Вірменії передбачено арешт на строк до трьох місяців, тримання у дисциплінарному батальйоні до двох років або позбавлення волі до двох років. За КК України покарання включає арешт до шести місяців, тримання у дисциплінарному батальйоні до одного року або позбавлення волі до трьох років. Таким чином, КК Вірменії передбачає менш суворі санкції за основний склад кримінального правопорушення, але більш суворі за кваліфікований склад.

Слід зазначити, що схожі формулювання норм щодо відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості містяться також у КК Республіки Молдова (ст. 369) [10] та Республіки Казахстан (ст. 440) [11]. Це свідчить про певну уніфікацію підходів до криміналізації цього діяння у пострадянських країнах.

Військово-кримінальний закон ФРН (Wehrstrafgesetz) від 30 березня 1957 року [12] є основним джерелом кримінально-правового регулювання військової діяльності в Німеччині. Він складається з двох частин: Загальних положень та Особливої частини, яка містить перелік військових злочинів, систематизованих у чотири розділи. Незважаючи на детальну регламентацію різних аспектів військової служби, цей закон не містить норм, що безпосередньо стосуються кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості.

На відміну від системного підходу німецького військово-кримінального законодавства, джерела військово-кримінального права США, представлені Єдиним кодексом військової юстиції 1951 року [13], характеризуються відсутністю чіткої систематизації норм. Проте, аналіз цього кодексу виявляє ст. 91, яка частково корелює зі ст. 406 КК України: «будь-який прапорщик або рядовий військовослужбовець, який: (1) б'є або нападає на прапорщика, унтер-офіцера або старшину під час виконання ними своїх службових обов'язків; (2) умисно не виконує законний наказ прапорщика, унтер-офіцера або старшини; або (3) ставиться з презирством або виявляє неповагу у мові чи поведінці до прапорщика, унтер-офіцера або старшини під час виконання ними своїх службових обов'язків – підлягає покаранню, яке може призначити військовий трибунал».

Кодекс військової юстиції Франції 2006 року [14] є комплексним нормативним актом, що охоплює не лише кримінально-правові, а й процесуальні норми. Стаття 323-4 цього кодексу передбачає відповідальність за напад на військовослужбовця або особу на борту із застосуванням насильства чи погрози збройною силою. Хоча ця стаття формально стосується бунту, її положення можуть бути застосовані до випадків порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності підлеглості.

Порівняльний аналіз кримінального законодавства різних країн демонструє різноманітність підходів до визначення дослідженого діяння. Деякі держави акцентують увагу на конкретних його проявах таких як насильство, образа чи погрози, тоді як інші використовують більш загальні формулювання. Окрім того, різняться і кваліфікуючі ознаки цих діянь. Наприклад, в одних країнах враховується використання зброї чи вчинення діяння групою осіб, в інших – мотиви злочину, такі як расова чи релігійна нетерпимість, а в деяких – тяжкість наслідків. Незважаючи на ці відмінності, спільним для всіх розглянутих правових систем є розуміння важливості захисту військовослужбовців від протиправних посягань з боку їхніх колег. Це підкреслює пріоритетність забезпечення безпеки та порядку у військових формуваннях, де дисципліна та взаємоповага є основоположними принципами. Законодавче закріплення відповідальності за такі порушення слугує стримуючим фактором та сприяє формуванню здорового морально-психологічного клімату у військових колективах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1893> (дата звернення: 03.06.2024).
3. Criminal Code of the Czech Republic of January 8, 2009. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Czech-Republic-Criminal-Code.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).
4. Criminal Code of Georgia of July 22, 1999. URL: https://www.policinglaw.info/assets/downloads/Criminal_Code_of_Georgia.pdf (дата звернення: 03.06.2024).
5. Criminal Code of the Republic of Poland of June 06, 1997. URL: <https://supertrans2014.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/06/the-criminal-code.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).
6. Criminal Code of the Republic of Latvia of July 08, 1998. URL: <https://www.warnathgroup.com/wp-content/uploads/2015/03/Latvia-Criminal-Code.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).
7. Criminal Code of the Republic of Lithuania of September 26, 2000. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?fwid=rivwzvpvg&documentId=a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048&category=TAD> (дата звернення: 03.06.2024).
8. Criminal Code of the Republic of Estonia of June 06, 2001. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/521082014001/consolide/current> (дата звернення: 03.06.2024).
9. Criminal Code of the Republic of Armenia of April 18, 2003. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> (дата звернення: 03.06.2024).
10. Criminal Code of the Republic of Moldova of April 18, 2002. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=4668;-39 (дата звернення: 03.06.2024).
11. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of July 03, 2014. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=6640;-15#pos=6640;-15 (дата звернення: 03.06.2024).
12. Wehrstrafgesetz (WStG) : vom 24 Mai 1974. Bundesgesetzblatt. 1974. Nr. 133. S. 1213–1220. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstg/WStG.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).
13. Uniform Code of Military Justice, 1951. URL: <https://jsc.defense.gov/Portals/99/Documents/UCMJ%20-%2020December2019.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).
14. Code de justice militaire (nouveau). Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT00006071360&dateTexte=20080505> (дата звернення: 03.06.2024).